

MEHMET ATÂ BEY'İN İKTİTÂF'INDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ *

Sezaver ÇAPCI SİPAHİ**

Özet

Bu araştırmanın amacı, Mehmet Atâ Bey'in Galatasaray Sultânîsi için hazırladığı ve bir *mecmûa-i intihâb* olarak tanımladığı ders kitabı İktitâf'ı, döneminin Türk dili ve edebiyatı eğitimi anlayışı açısından değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada, İktitâf'ın 1902 basımındaki metin seçiminin nasıl yapıldığı ve bu doğrultuda Türk edebiyatı dersinin nasıl örgütlendiği tespit edilmiştir. Dönemindeki diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından farklı olarak İktitâf ile hem okuma hem de yazma eğitimi verilmiştir. Ayrıca Mehmet Atâ Bey, İktitâf'a kelimelerin gramer kurallarını da içeren parçalar eklemiş, Türkçenin eğitiminin Arapça ve Farsçadan bağımsız olarak yapılması gerektiğini bu yolla ortaya koymuştur.

Araştırmada yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın esere dönük yapılması bu yöntemin kullanılmasını öngörmüştür. Bu bağlamda İktitâf'ın 1902 basımından yola çıkılarak II. Abdülhamîd döneminde Türk dili ve edebiyatı derslerinin nasıl işlendiği yolunda bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İktitâf, Mehmet Atâ Bey, Türk dili ve edebiyatı eğitimi

Giriş

Edebiyat ve dil eğitimi, eğitim sürecinin temelinde yer alır. Herhangi bir niyetin açığa vurulmasına, bir düşüncenin bir zihinden başka bir zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi olan dil ve bu dilin sınırları, ancak eğitimle keşfedilir. Bu keşif, edebî metinlerdeki dilin o metinlerde kazandığı anlamları kavramak ve metinleri yorumlamayı sağlayacak becerileri, hedefe dönüştürmektir. Bu becerilerin ilk basamağı, Türk dili ve edebiyatı dersleridir.

Bireyin, dil ve iletişim becerisini en üst kademeye getirmek edebiyat eğitimiyle sağlanır. Edebî metinler sayesinde o dilin sınırlarına erişilebilir. Edebî metin-

* Bu çalışma, yazarın yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır. Çapcı Sipahi, S. (2014). Mehmet Atâ Bey'in İktitâf Adlı Ders Kitabının Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Açısından Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

** Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Arş. Gör

lerden dinleme, konuşma, okuma, yazma noktalarında öğrencilerinin faydalanmasını sağlayacak kişiler de edebiyat öğretmenleridir. Edebî metinler, öğrencilerin daha yaratıcı olmasına ve dili öğrenirken daha hevesle hareket etmelerine katkıda bulunur. Dolayısıyla öğrenci, edebî metinler sayesinde dili çözmeli; anlamalı ve o dilin estetik boyutunu da keşfedebilmelidir. Bu keşif, edebî eserlerde dile getirilen, telkin edilen düşünceler sayesinde öğrencilerin fikirlerini değiştirmesi ve bu yolla hayatlarına farklı bir ivme kazandırmalarıyla anlamlı bir hâle gelir. Bu bağlamda eğitim ve edebiyat çağın gereklerine göre insanın yetiştirilmesi, topluma uyumlu yaşantılar edinebilmesi için birbirleriyle ilişki içerisinde.

Dil eğitimi için yazılan ders kitaplarının amacı o dili kullanan bireylerin dillerini doğru ve güzel kullanmalarını sağlamaktır. Edebiyat eğitimi; estetik zevkin gelişmesi, kültürel değerlerin somut olarak ifadesi ve yorumlanması, sürdürülen hayatın farklı bir dikkat ve duyarlılıkla dile getirilmesi bakımlarından son derece önemlidir [Milli Eğitim Bakanlığı, 2005, 15]. Bu eğitimin temel amacı öğrencinin yaratılışından getirdiği güzellik duygusunu yoğurmak, onda estetik bağlamında bir farkındalık yaratmaktır. Dolayısıyla edebiyat eğitimi aynı zamanda bir sanat eğitimi olarak görmek yanlış olmaz.

Her alanda olduğu gibi, eğitim alanında da çağın getirdiği yeni argümanlarla tanışılmasının yarattığı karmaşa, yenilik rüzgârının başlamasıyla başka bir hâl alır. Bu hâl, eğitim anlayışında ve sisteminde değişimin artık kaçınılmaz olduğunu işaret eder. Bu amaçla yapılan ıslahatlar, Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat'ın ilânıyla beraber kendini gösterir. Tanzimat dönemi, Osmanlı'daki eğitimin teşkilâtlandırılış bakımından dikkate değerdir. 1857 yılında Maârif-i Umûmiye Nezareti adı altında bir Eğitim Bakanlığı'nın kurulmasının ardından 1864 yılında da Maârif Bakanlığı'nda bir çeşit yüksek eğitim kurulu olarak Meclis-i Kebir-i Maârif adı altında bir meclis oluşturulmuştur. Kurulan bu meclisin akabinde, Vilâyet Milli Eğitim Müdürlükleri hizmet vermeye başlamışlardır. Ayrıca eğitimi belirli bir sisteme oturtmaya çalışarak, okullar ve müfredatları konusunda ayrıntılı bilgi veren Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ise 1869'da çıkarılmıştır (Berkes, 2012, 227-229). Nizamnâmeyle beraber sistematize edilmeye çalışılan Osmanlı eğitim sistemi, ibtidai, rüşdî ve sultânî kademelerinde yeni okulların açılmasıyla beraber düzenlenmiştir.

Eğitim-öğretim yöntemlerinde kitap ve öğretmenden eşyaya yönelen, gözleme ve öğrencinin kendisinin araştırıp bulmasına dayanan bir yola gidilmeye çalışılmış; fakat bu yöntemler yaygınlaştırılamamıştır (Demirel, 2007, 13) ancak; bir dersin örgütlenmesi ders kitaplarına bağlıdır.

Ders kitapları; "Öğrencileri; milli, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerler bakımından besleyen; demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösteren ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdiren okuma metinleri içerir. Türk toplumunun sosyal, ahlakî, kültürel ve tarihî değerlerini geliştirerek yaşatır" (. Erişim tarihi 12/12/2012) Özellikle Türk dili ve edebiyatı alanında geçmişten bugüne kadar hazırlanan ders kitapları bu bağlamda sadece bir eğitim öğretim aracı değil, kültürün ve

◆ Sezaver Çapçı Sipahi

en önemlisi bir dilin en nadide eserlerini içinde barındıran bir arşiv niteliğindedir. Öğrencilere kazandırılacak estetik zevkin yanında dil sevgisinin de kazandırılması Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının hazırlanma amaçları arasındadır. Tanzimat ile birlikte okullaşmanın artması dönemin yazarlarını, açılan okullarda kullanılacak ders kitapları yazmaya sevk etmiştir. Mehmet Atâ Bey'in hazırladığı İktitâf da söz konusu bu ders kitaplarından biridir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Nurullah Ataç ve Doktor Galip Ataç'ın babaları olan Mehmet Atâ Bey'in, Galatasaray Sultânîsi'nde *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ'* dersinde okutulması için yazdığı İktitâf adlı Türk dili ve edebiyatı ders kitabının II. Abdülhamîd döneminde uygulanan eğitim politikaları çerçevesinde içeriğinin değerlendirilmesidir. Ayrıca eser basıldığı dönemden itibaren idâdîlerin *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ* dersi için de kullanılmıştır. Kitabın içeriğinin yine idâdîlerin programlarında yer alan *Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Edebiyat ve ahlâk* gibi derslerin içeriğiyle de örtüştüğü belirlenmiştir. İktitâf başlangıçta sadece Galatasaray Sultânîsi için yazılan bir edebiyat ders kitabıyken döneminde çok yeni olan birtakım pedagoji tekniklerini de kullanması, onun idâdîlerde de ders kitabı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca İktitâf'ın, döneminde bu kadar popüler olması Atâ Bey'e, II. Meşrûtiyet'ten sonra mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiye için *Musavver Küçük İktitâf*ı hazırlatacaktır. Eserin bu bağlamda değerlendirilmesinin, Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Eserin hem II. Abdülhamîd döneminde hem de II. Meşrûtiyet döneminde pek çok baskısı yapılmıştır. Meşrûtiyet döneminin öncesi ve sonrası için yapılan Türk dili ve edebiyatı eğitimi konulu çalışmalarda Mehmet Atâ Bey'in yazdığı edebiyat ders kitabı İktitâf'tan bahsedilmemiştir. Böyle bir edebiyat ders kitabının Türk dili ve edebiyatı eğitimi içinde değerlendirilmesi gerektiği, bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

2. Yöntem

Bu çalışma, Mehmet Atâ Bey'in eseri İktitâf'a yönelik ve dönemin eğitim şartlarına yönelik bir eser-analiz çalışması olduğu için çalışma; nitel araştırmalar ve betimsel araştırmalar çerçevesinde doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu teknik, resmî ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılan bir veri toplama aracıdır (Ekiz, 2009, 70).

Çalışmada eser ve eserin yazıldığı dönem hakkındaki kaynaklar taranmıştır. Taramalar neticesinde pek çok baskısı bulunan İktitâf'ın dört kısmını da ihtiva eden ve II. Abdülhamîd dönemindeki eğitim politikasının anlaşılması için uygun bulunan 1902 yılındaki baskısı üzerinde çalışılmış; Mehmet Atâ Bey'in İktitâf adlı eserine dönük bir doküman analizi yapılarak, eser Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından değerlendirilmiştir. Veri toplama aracı olarak kişi ve kurumlar tarafından yazılmış yazılardan, belgelerden, kitaplardan, makalelerden, gazetelerden, tutanaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. İktitâf

İktitâf, Galatasaray Sultânîsi'nin *Kısm-ı âlî* eğitimini içeren üç yıllık döneminde *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ'* dersi¹ için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Dersin kitâbet kısmı göz önüne alınarak sultânîde böyle bir kitabın varlığına ihtiyaç duyulması sebebiyle, Müdür Abdurrahman Şeref Bey tarafından sultânînin Edebiyat-ı Osmânî öğretmeni Mehmet Atâ Bey'e kitabın yazılması konusunda bir emir verilmiştir. Bu doğrultuda ilk baskısı 1895 (h.1313) yılında yapılan İktitâf, hazırlandığı dönemdeki siyasetin gerektirdiği ölçütler doğrultusunda bir ders kitabı olarak basılmıştır.

II. Abdülhamîd döneminin siyasetinin de yansıma bulduğu kitap, hazırlandığı dönemden izler taşımaktadır. Siyasal toplumsallaşma süreci "Allah, peygamber ve padişah" kutsal üçlemesi ile II. Abdülhamîd'e bağlılığın meşrûlaştırıldığı, otokratik siyasal kültürün aktarıldığı bir özellik gösteririr (Alkan, 2008, 17). Bu süreç Allah, peygamber ve padişah konulu tevhid, na't ve sitâyîşlerin, özellikle edebiyat kitaplarının başlangıcında yerlerini almalarıyla öğrencilere de yansıtılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan İktitâf'ın II. Abdülhamîd devri baskılarının bütün kısımları tevhid, na't ve sitâyîş ile başlamıştır. II. Abdülhamîd bir yandan İslâmiyeti bir ideoloji hâlinde kullanmaya önem vermiş ve bilimsel gelişmenin yollarını açmaya çalışmıştır (Rey, 1945, 39). Onun yetiştirmeye çalıştığı insan tipi padişaha dînî bağlarla bağlı; ama mütefennin bir kişiliktir (Alkan, 2008, 33). II. Abdülhamîd'in yetiştirmek istediği insan tipi ancak sürekli denetlenen ders kitaplarıyla ve dersi veren öğretmenlerle meşrûlaştırılabilirdi. Dolayısıyla İktitâf her bakımdan II. Abdülhamîd döneminin yansımalarının bulunduğu bir ders kitabıdır; ancak onu döneminin diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından ayıran en önemli özellik, dönemine göre yeni sayılabilecek pedagoji teknikleriyle dili öğretme metodudur.²

Dönemindeki diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından farklı olarak aynı kitap içinde hem okuma hem de yazma eğitimine yer verilmiştir. Buna ek olarak ders kitabına kelimelerin gramer kurallarını da içeren parçalar ekleyen Atâ Bey, Türkçenin eğitiminin Arapça ve Farsçadan bağımsız olarak yapılması gerektiğini bu yolla ortaya koymuştur. Namık Kemâl'in *Tasvîr-i Efkâr* (1866/1283)'da yayımlanan *Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir* başlıklı yazısında, ele aldığı temel sorun hangi Türkçenin nasıl öğretileceğidir. Kemâl bu soruna, Arapça ve Farsçanın Türkçeye yansıyan kurallarının da göz ardı edilmediği yalnız Türkçeye ait bir gramer kitabının hazırlanması gerektiği düşüncesiyle çözüm bulmaya çalışır. Bu bağlamda, Türk dilinin eğitiminin sağlıklı yapılabilmesi için yeni kitapların hazırlanması gerektiğine de inanması ve bu eğitimin hazırlanan kitaplarla nasıl yapılacağına

¹ Dersin adı sultânîde 1905 yılına kadar değişmemiştir. 1905 yılındaki bir düzenlemeyle dersin adı sınıflara göre farklılık göstermiş; ancak sultânînin yine son üç yılını kapsayan sınıf-ı âlîye kısmındaki dersin adı *Kitâbet* olmuştur.

² II. Abdülhamîd döneminde yazılan diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitapları şunlardır: Mihalicî Mustafa Efendî'nin beyan ilmi üzerine kaleme aldığı *Zübdetü'l-Beyan* (1880),

◆ Sezaver Çapçı Sipahi

ilişkin birtakım belirlemeler yapması, yazının bu konu için önemli bir boyutudur. Türk dilinin ve edebiyatının eğitiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda bu gibi tespitler yeni ders kitaplarının hazırlanmasına kaynaklık etmiştir. Bu ders kitaplarından biri olan İktitâf'ın Tanzimat'tan beri süregelen Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nasıl yapılması gerektiği konusuna bir yorum getirdiği açıktır.

Atâ Bey, hazırladığı ders kitabıyla Türkçenin gramer eğitimine de katkı sağlamıştır. Kitapta yer alan metinlerin içinde geçen kelimelerin sarf ve nahiv bilgilerini Arapçaya ve Farsçaya ait kurallarını ve Türkçedeki mevcut kullanımlarını bu bağlamda belirtmiştir. İktitâf'a dâhil ettiği metinlerin bitimine öğrencilerin anlamını bilemediklerini düşündüğü kelimelerin manâlarını bağlamsal olarak vermiştir. Ayrıca Atâ Bey *hüsn-i intihâb* ile belirlediği güzîde metinlerle öğrencilere edebî bir farkındalık kazandırmayı düşünmüş; kelimelerin sarf ve nahiv kurallarına ilişkin bilgilerle ve kelimelerin bağlamsal olarak verdiği manâlarıyla İktitâf'ı döneminin edebiyat ders kitaplarından hemen ayrılan özel bir yere koymuştur.

Mehmet Atâ Bey, eserinin kapak sayfasına;

“Eslâf ve muâsırînin en güzel âsâr-ı manzûme ve mensûresinden iki yüz kadarını havî olarak dört kısım üzerine müretteb mecmûa-i intihâbtır. Her eserin zîrine îzâh-i manâ yolunda lûgat ve nahive ait fevâid ilâve ve manzûmâtın vezinleri irâe olunmuş ve her kısmın nihayetine tevâsî’ olunacak mealler derc olunmuştur.”

(İktitâf, 1902).

paragrafını ekleyerek İktitâf'ı tanımlamıştır. Atâ Bey, eserinin iki yüz metni ihtivâ ettiğini, her metnin sonuna sözlük ve sözdizimine ilişkin bilgiler eklediğini, eserde yer alan şiirlerin vezinlerini belirttiğini ve öğrencinin İktitâf ile yazma eğitimini de almasını istediği için her kısmın sonuna metin parçaları eklediğini belirtmiştir.

Manastırlı Mehmet Rifat'ın klâsik sarf ve nahiv bilgilerini içeren kitabı olan *Külliyât-ı Kavâid* (1886), Ali Nazîma'nın *Muhtıra-i Belâgat*'ı (1890), İbnü'l Kâmil Mehmet Abdurrahman'ın *Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmâniyye*'si (1892). Bu kitapların yanında dönemin idâdilerinde ve mülkiye, Darülfünûn gibi okullarında uzun yıllar okutulan Menemenlizâde Mehmet Tâhir'in *Osmanlı Edebiyatı* (1896), Râşid'in rüşdiye ve idâdilerde okutulan *Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî*'si (1899), Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın sultânilerin düzenlenen son programlarını göz önünde bulundurarak *Tarih-i Edebiyat* dersi için hazırladıkları *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1904) kitapları da aynı dönem içinde yazılmışlardır. Bu kitapların çoğu Türk dili ve edebiyatı eğitiminin Arapçanın ve Farsçanın kuralları ile birlikte verilmesi düşüncesiyle hazırlanmışlar; belâgat, fasâhat, beyan, sarf ve nahiv gibi birtakım kavaid bilgilerini de Arapça ve Farsçanın kurallarına göre anlatmışlardır. İktitâf Türkçeyi ve Türk dilinin kurallarını dönemine göre çok yeni olan birtakım tekniklerle öğretmek amacıyla hazırlanmıştır.

Selim Sâbit ile başlayan Türk dili ve edebiyatı eğitimine pedagojik açıdan yaklaşılması gerektiği görüşü, öğrenciye dilin doğru ve güzel kullanılması öğretilerek okuma eğitimi yanında yazma eğitimi de verilmesi temelinde değerlendirilir. Dilbilgisi ile edebiyatı beraber düşünen Selim Sâbit öncelikle Türkçenin dilbilgisi kurallarının belirlenmesini salık verir (Argıt, 2006, 259). Bu bağlamda okuma ve yazma eğitimi Selim Sâbit ile sistematikleşmiştir. Bunun gereği olarak da okuma, bir "ezber okuma" biçimi olmaktan çıkmış, bir "anlayarak okuma ve yazarak öğrenme" biçimi olmaya yüz tutmuştur (Şanal, 2002, 201).

3.2. İktitâf'ın İçeriği

Eser dört kısım olarak hazırlanmıştır. Birinci kısım, manzum ve mensur otuz sekiz eser ve tevsî' (yazma eğitimi alıştırmaları) olunacak mevzûlar ile birlikte altmış bir eseri; ikinci kısım otuz dokuz eseri ve yazma eğitimi alıştırmaları ile altmış bir eseri; üçüncü kısımlar manzum ve mensur otuz yedi eser ve yazma eğitimi alıştırmaları ile elli altı eseri; dördüncü kısım ise manzum ve mensur otuz dört eser ve yazma eğitimi alıştırmaları ile altmış yedi eseri içermektedir. Aşağıdaki tabloda eserin "*Tevsî' olunacak mevzûlar*" bölümü dışında yer alan metinlerin türleri belirtilmiştir.

Tablo 1: İktitâf'ın 1902 yılı basımında yer alan metin türleri ve kısımlara göre dağılımları

Metin Türü	METİN TÜRÜ DAĞILIMI			
	1. Kısım	2. Kısım	3. Kısım	4. Kısım
Şiir	16	16	18	32
Hikâye/Manzum Hikaye	4	3	6	-
Hatıra	2	2	1	-
Deneme	4	7	5	-
Sohbet	2	1	-	1
Gezi Yazısı	1	-	-	-
Makale	1	5	4	1
Roman	4	3	-	-
Atasözleri /Özdeyiş	1	-	1	-
Nutuk	1	-	1	-
Biyografi	2	2	-	-

Tabloda İktitâf'ta yer alan metin türleri belirtilmiştir. Atâ Bey'in "*mecmûa-i intihâb*" olarak tanımladığı İktitâf'a dahil edilen eserlerin, hemen hemen bütün edebî türleri kapsar nitelikte oluşu göz ardı edilemez. Başlangıçta sadece Galatasaray Sultânîsi Müdüriyeti'nin emriyle Galatasaray Sultânîsi'nde okutulması düşünülen

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

İktitâf'ın, sonraları idâdîlerin edebiyat derslerinde de okutulması, eserin içinde yer alan metinlerin Türk Edebiyatı dersleri için ne kadar özenle seçildiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca eserin çok kısa bir dönem içinde fazlaca basılması bu durumun bir başka kanıtıdır.

Atâ Bey, I. Meşrûtiyet sonrası dönemde Galatasaray Sultânîsi'nde ve Darülfünûn'da edebiyat öğretmenliği yaptığından dönemindeki popüler edebiyata, siyasete, felsefeye, eğitim anlayışına hakim bir pozisyonadadır. Dolayısıyla Atâ Bey eseri İktitâf'ı hem döneminde hem de döneminden yıllar sonra okullarda okutulan, dönemin edebî anlayışına ve eğitimsel yönüne bağlı kalan bir ders kitabı olarak, bu bağlamda bütüncül bir bakış açısıyla oluşturmuştur. İktitâf imanlı, vatanperver, hem Türk tarihini hem de İslâm tarihini bilen, entelektüel, ilim sahibi, becerikli (ticarete ve zirâate vâkıf), çalışmayı seven, çağın getirdiklerine uyum sağlayan ayrıca bütün bunlara ek olarak Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından bir edebî ürünü tanıyan, değerlendiren bireyler için ve bu niteliklere sahip bireylere yeni ufuklar kazandırmak için hazırlanmıştır. Eserin yukarıda bahsedilen niteliklere sahip bir toplum yetiştirmeyi hedeflemesi, bu amaçla bu metinleri bir araya getiren Atâ Bey'in eğitim konusundaki ufkuyla ilgilidir. Atâ Bey'in çağına nasıl bireyler yetiştirmek istediği eserine yansıttığı fikirlerde ve bu fikirleri içeren metinlerde gizlidir.

İktitâf'taki iki yüzü aşkın metin Türk edebiyatı tarihi açısından önem arz eden metinlerdir; çünkü bu metinlerin pek çoğu dönemin ünlü edebiyat kalemlerine aittir. Özellikle Atâ Bey gibi Galatasaray Sultânîsi'nde edebiyat öğretmenliği de yapmış Muallim Naci, Recaizâde Mahmut Ekrem ve Tefik Fikret'in eserleri İktitâf'ın bütün ciltlerinde ve baskılarında kendilerine yer bulmuştur.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere İktitâf'ta en fazla yer alan metin türü şiirdir. Bu durum eserin bütün kısımları için böyle olmuştur; ancak eserin son kısmının diğer kısımlara nazaran daha fazla şiir metni içerdiği görülmektedir. Atâ Bey, eserinin her kısmını şiirle başlatmış ve bunda hiyerarşik bir düzen izlemiştir. Buna göre her kısmın başlangıcında tevhid, (münâcât, tazarru') na't ve II. Abdülhamîd'e yazılmış sitâyişler yer almıştır. Bu durumun eserin yazıldığı dönemdeki siyasî anlayışla ilişkisi göz ardı edilemez.

Tevhid, na't ve sitâyişler dışında eserde başka şiir örnekleri de görmek mümkündür. Özellikle eserin bütün kısımlarında sık olarak Naci, Ekrem ve Fikret'in şiirleri yer alır; ancak eserin çalışmada ele alınan II. Abdülhamîd dönemi baskısındaki (1902) metinlerin hangi yazara veya şaire ait olduğu belirtilmemiştir. Bu şiirlerin ve yazıların dönemin yazın hayatında söz sahibi olan ünlü şairlere ve yazarlara ait olduğunun herkes tarafından bilinmesi, Atâ Bey'i eseri İktitâf'ı sansürzede olmaktan kurtarmak için böyle bir tedbir almaya belki de mecbur etmiştir. Eserin ilk baskısında ve bunu takip eden diğer baskılarında Atâ Bey'in İktitâf'a aldığı metinlerin kimlere ait olduğunu belirtmesi veya belirtmemesi değişiklik göstermiştir. Bunun sebebinin o dönemdeki kitap tetkik komisyonlarında bulunanlarla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Örneğin eserin üç cildini içeren 1900 (1318) yılındaki baskısında Atâ Bey, İktitâf'a aldığı eserlerin kime ait olduğunu belirtmiş ve bunları gizleme gereği

duymamıştır. Atâ Bey aynı yolu eserin II. Meşrûtiyet döneminden sonraki baskısı için de izlemiştir. Atâ Bey'in bu politik yaklaşımı, döneminin Galatasaray Sultânîsi ve Dârülfünûn gibi önemli okullarında edebiyat öğretmenliği yapan aynı zamanda mütercim, bir devlet adamı, Maliye Islahat Komisyonu azâsı, dönemin ünlü dergilerinde yazan bir yazar için yadsınmaması gereken bir durumdur. Dönemin siyasi ortamı düşünüldüğünde özellikle II. Abdülhamîd döneminde padişâhın emriyle kurulan Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti ve Tedkik-i Müellefât Komisyonu gibi kurumlarla her türlü basımın denetim altına alınması Atâ Bey'i bu gibi tedbirler almakta haklı gösterdiği düşünülebilir. Bu bağlamda İktitâf yazıldığı döneme tanıklık eden bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır.

Atâ Bey eserinin mukaddimesinde, ilk kısımdan itibaren üslûpça en sade eserlerden başladığını belirtmiştir. Atâ Bey'in mukaddimesinde belirttiği bu durumu Tablo 1'de görmek mümkündür. İktitâf'ın ilk kısmında makaleden gezi yazısına hemen hemen bütün metin türlerine rastlamak mümkündür. Atâ Bey'in, kitapla ve edebiyat dersleriyle yeni tanışan öğrenciler için bütün metin türlerinin olduğu ve hepsinin özelliklerinin ayırt edildiği bir metin seçimi üzerine çalıştığı aşikârdır. Ayrıca üslûpça en sade eserlerden başladığını ama buna dikkat etmekte zorlandığını mukaddimesinde ifade eden Atâ Bey, kendisine haksızlık yaptığının da farkında değildir. Öğrencilerin anlamakta zorlanacaklarını düşündüğü ağır şiir metinlerinin kitabın sonunda yer alması bunu kanıtlar.

Atâ Bey eserinin ilk kısmını sultânînin tâli kısmını bitirip *âli* kısmına geçen dördüncü sınıf öğrencileri için; ikinci kısmını beşinci sınıf öğrencileri için; üçüncü kısmını ise altıncı sınıf öğrencileri için hazırlamıştır. İktitâf'ın başlangıçta üç kısım olarak düşünülmesinin nedeni kitabın sultânînin *Kısm-ı âli* eğitimini içeren üç yıllık dönemi için yazılmış olmasıdır. Kitabın basıldıktan kısa bir süre sonra üç yıllık rüşdiye eğitimi üzerine dört yıl daha eğitim veren idâdîlerde de okutulması, Atâ Bey'in İktitâf'a dördüncü kısmı da eklemesine yol açmıştır. Bütün bunlar ışığında İktitâf, lise düzeyindeki her sınıf için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Kitabın basitten karmaşığa doğru bir yol izlemesi, öğrencilerin öğrenim düzeyleriyle ilgilidir. Buna ek olarak Atâ Bey'in pedagojik açıdan da bu durumu böyle değerlendirdiği açıktır. Ayrıca Tablo 1'de de görüldüğü üzere ilk kısımda öğrencileri edebiyat dersiyale tanıştırmak adına üslûpça daha sade eserlerden başlanıldığı Atâ Bey tarafından izah edilmiştir. Diğer kısımlarda ise şiir metinlerinde yoğunlaştığı görülür.

Eserde mukaddimededen sonra Atâ Bey'e ait "*Mütâlâa-i Âsâr*" başlıklı bir makale yer almaktadır. Bu makaleyi İktitâf'ın bütün baskılarında eserin mukaddimesinden sonra görmek mümkündür. Mehmet Atâ Bey bu makaleyi niçin yazdığını şu satırlarla anlatır:

"Kitapta âsar-ı âcizânemden birkaç makaleye tesadüf olunur, bunların birincisi "Mütâlâa-i Âsâr" unvanı ile makaledir ki fevâid-i mütâlâayı irâe etmek için derci muktezâ görünmüştür. Diğerlerinden sarf-ı nazar olursa belki evlâ olurdu. Lâkin birkaç varakpâre üzerinde olsun ibka-yi nama çalışmak bir arzu-yi tabûdîr.

(İktitâf, 1902: 11).

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

Mehmet Atâ Bey'in "*Mütâlâa-i Âsâr*" adlı makalesinin, dönemin Türk dili ve edebiyatı derslerinde bir ders kitabı olarak kullanılan İktitâf'ın bütün baskılarında açılış metni olması, mânidardır. Öncelikle Atâ Bey, maliye müfettişi, gazeteci, mütercim olmasının ötesinde Türk dili ve edebiyatı öğretmenidir. Bu bağlamda Atâ Bey, İktitâf'ın içerdiği eserlere nasıl bakılması gerektiğini daha ilk parçadan öğrencilerine anlatmıştır. Makalede Atâ Bey, güzel yazı yazmak ve iyi bir edip olmak için mütâlânın yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu mütâlânın, güzel yazılmış yetkin eserlerin iyi bir seçimle sunulmasıyla okunmasıyla olacağını ve faydası şüpheli pek çok kitap okumak yerine fikre ve vicdana rehber olabilecek kitapların birkaç kez okunmasının daha iyi olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Atâ Bey, bir kitabı mütâlâa ederken hiçbir kelimenin manasının anlaşılmadan geçilmemesinin önemine dikkat çekmiştir. Bu durum için kelimenin manasının metinden çıkarılabileceğini; ancak bu yolda bir lûgata başvurmanın daha emniyetli bir yol olduğunu belirtmiştir. Kelimenin manasını lûgattan öğrenmenin o kelimeyi iyi bir şekilde öğrenmek için yeterli olmadığını da ifade ederek, kelimenin "*Bir manzarayı bir levhaya nakşeder gibi*" zihne yerleştirilmesi ve unutulmaması gerektiğini, iyi bir edip olmanın şartı saymıştır. Buradan hareketle, Atâ Bey'in bir Türk dili ve edebiyatı öğretmeni titizliğiyle eserini hangi niyetle oluşturduğunu, eserinin metin seçiminde nelere dikkat ettiğini, nasıl bir edebiyat eğitimi çizgisi olduğunu anlamak mümkündür.

Atâ Bey ayrıca bu makalesiyle İktitâf'ı çözümlenmiştir; çünkü İktitâf, dönemin ünlü kalemlerine ait şiirlerin, makalelerin, denemelerin yer aldığı, bu metinlerin altında lûgat bilgilerinin, sarf ve nahive ait bilgilerin ve vezinlerin bulunduğu bir Türk edebiyatı ders kitabıdır. Bunun için Atâ Bey iyi bir Türk dili ve edebiyatı eğitimi almış öğrencilerde bulunması gereken özellikleri iyi bir edip olmanın da bir şartı saymıştır. Lûgat ve nahive ait bilgilerin bu yolda göz ardı edilmemesini ve iyi bir şekilde öğrenilmesini gerekli gördüğü için eserini sadece bir edebiyat ders kitabı olarak değil; içinde lûgat ve nahiv bilgilerinin ve şiir vezinlerinin de yer aldığı bir edebiyat ders kitabı olarak hazırlamıştır. Öğrencilerin sadece kitapta yer alan makaleleri okuyup geçmemesini; aynı zamanda günlük dilin ve edebî dilin farkına varmasını, öğrencilerden şiiri kelimelerden oluşan bir matematiğe dönüştürmelerini isteyerek kelimelerin sırrına o şiirlerin vezinleriyle ulaşmalarını sağlamaya çalışmıştır.

Atâ Bey'in *Malûmât Mecmûası*'nda yayımladığı "*Lisânımız*" yazı dizisi İktitâf'a nasıl bakılacağına dair ipuçları taşımaktadır. Özgül (2007), "*Lisânımız*" yazı dizisinin İktitâf ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Atâ Bey, Macar müsteşrik Mösyö Vambery'nin Türkçeden Arapça ve Farsça kelimelerin atılarak bunların yerine Eski Türkçeden kelimeler alınması gerektiği yönündeki düşüncelerini içeren makalesi hakkında kendi fikirlerini açıklamak için "*Lisânımız*" yazı dizisini yayımlamıştır. Tecrübeli bir devlet adamı olan Atâ Bey, Vambery'nin makalesine itidâlli yaklaşmış ve kendi görüşlerini mantık ekseninde açıklamıştır.

Atâ Bey, Vambery'nin Türkçeden Arapça ve Farsça kelimelerin atılması gerektiğini öne süren düşüncesine hemen karşı çıkmaz; ama bunun mümkün olup olmayacağını da sorgular. Ayrıca Türkçeden böyle bir ihracın ne derece faydalı olacağı

konusunda düşünülmesini ister. Bu nedenle Vambery'nin makalesinden anladıklarını "sezâvâr-i bahs" bularak Türkçenin diğer bütün diller gibi başka dillerden kelime aldığını; ancak bu kelimeleri kendi ahengine ve kendi gramer kurallarına göre kullandığını ifade eder. Atâ Bey Türkçeyi özellikle şiir yoluyla Arapça ve Farsçadan kelime alan ve söz konusu dillere ait kuralları kendi kurallarıyla birleştiren bir lisân olarak tanımlarken divan edebiyatının şiir diline de bir gönderme yapar. Divan şairlerini kullandıkları dile göre sınıflayan Atâ Bey, sade bir Türkçe ile yazan ve yazmaya özen gösteren şairleri *Fârisî mukallidi olmayan şair* olarak nitelendirir ve över. "*Lisânımız*" yazı dizisi bu bağlamda İktitâf'ın özellikle şiir seçimine ışık tutmaktadır. İktitâf'a "*Lisânımız*" ışığında bakıldığında Atâ Bey'in İktitâf'a dahil ettiği şiirlere ve o şiirlerin şairlerine nasıl baktığı anlaşılabilir. İktitâf'ın bütün baskılarında kasîdeleriyle yer alan bir şair olan Nef'î'yi "*Fârisî-perest*" şairlerden addederken şiirlerini, *bir iki kelime Türkçe söz karışmış Fârisî şiir* olarak nitelendirmekten de kendini alamaz. Yine İktitâf'ta şiirlerinin yer bulduğu Bâkî'yi muâsırlarından daha sade bir kullandığı için Fârisî taklidi yapmadığını vurgular. Atâ Bey, Nâbî hakkında şu satırları yazar ve Nâbî'yi övgüye lâyk görür:

*Nâbî, Nef'î'nin övündükçe yükselen kasîdelerine yetişememiş
ise de kemâlât-i fikriyyece Nef'î'den bâlâter olduğu gibi Nef'î derece-
sinde de Fârisî mukallidi değildir (Malûmât, 1900, 125).*

Atâ Bey Seyyid Vehbî'yi *şiir-i Osmânî'nin en büyük şairi* olarak nitelendirirken onun da Nef'î'yi taklit ettiğini belirtir. Fârisîliği şiirlerinde gördüğü Nedîm'in üslûbunu tamamıyla Türkçe kelimeler kullandığı için hem Nef'î'den hem de Nâbî'den farklı görür ve Nedîm'i *en büyük Osmanlı şairi* olarak tanımlayanlara karşı çıkmaz. Atâ Bey'in pek çok şairin dilini Nef'î kıstasında değerlendirmesi, aslında Nef'î'nin dil konusunda usta bir şair olduğunu kabullenip kabullenmemesiyle ilgilidir. Ayrıca bu durum Atâ Bey'e Nef'î'yi tam olarak nasıl değerlendireceğinin de çelişkisini yaşatır. Yazı dizisi boyunca bir yere vurup bir övdüğü Nef'î konusundaki kararsızlığı en sonunda ona şu satırları yazdırır:

*Nef'î üstâd-ı hayâldir. Nâbî refik-i fikr olabilir. Nedîm ise
nedîm-i ruhtur (Malûmât, 1900, 126).*

Atâ Bey İktitâf'ın ilk metni olan *Mütâlâa-i Âsâr*'da olduğu gibi "*Lisânımız*" makalesinde de her türlü edebî eserin güzelliğine ancak anlaşılabilir olarak okunduğunda varılacağını vurgular. Bunun için de kullanılmakta olan Türkçe kelimelerle yazılmış şiirleri ve böyle yazan şairleri takdir eder. Bunu yaparken Fuzulî'nin dili anlaşılır olduğu için zevkle okunabileceğini; ancak bir zaman sonra şairin lirizminin okuyana sıkıntı vereceği; Nef'î'nin şiirinin ahengi okuyana büyülenmiş hissi vereceğini; ancak bu hissın aklın devreye girdiği anda yok olacağını; Nâbî'nin şiirinin sadece fikre hitap ettiğini; Nedîm'inse hayale, hisse tesir ettiğini fikrin bile bu tesir sonucu mağlup olacağını belirtir. Atâ Bey, bu ifadeleriyle yukarıdaki cümlesini destekler ve makalenin devamında 18. yüzyıl divan şairlerine geçer ve makalesini sonlandırır.

◆ Sezaver Çarpıcı Sipahi

Atâ Bey bu makalesinde Türkçenin her dil gibi etkileşimde bulunduğu kültürlerin dillerinden etkilenebileceğini doğal bir durum olarak değerlendirmiştir; ancak Farsça ve Arapçanın Türkçe üzerindeki tahakkümünü şiir diline ve vezne dayandırmıştır. Şairlerin Türkçe kelimelerle şiir yazmayı istememesinin nedenini Fârisî gibi şiir yazmayı daha üstün görmelerine ve Türkçe kelimelere uygulayamadıkları vezin kaidelerine bağlayarak, bu düşüncesini çarpıcı bir örnekle de taçlandırmıştır:

*Eğer Müslümanlıkla beraber Osmanlığa, Türklüğe Süleyman
Dede muhabbetinde beş on şairimiz daha olsaydı emin olunuz ki
bugün lisân-ı şiir ve inşâmuz adeta Türkçe olmazsa Türkçeye karîb
olurdu (Malûmât, 1900, 106).*

Atâ Bey'in yukarıda Süleyman Dede dediği zât, Süleyman Çelebi'dir. Atâ Bey, Süleyman Çelebi'nin Mevlîd-i Şerîf'inin bütün evlerde bulunmasının nedenini eserin Türkçe yazılması dolayısıyla halk tarafından anlaşılmasına bağlamıştır.

Atâ Bey "Lisânımız" yazı dizisinde ismini zikrettiği, övdüğü ve verdiği kim varsa eserini veya eserlerini İktitâf'a dahil etmiştir. Bunu şairin müstakil bir şiiriyle veya *Mısralar –Beyitler* bölümünde bir mısrasıyla veya bir beyitiyle yapmıştır. Ayrıca şu belirtilmelidir ki Atâ Bey'in İktitâf'ın bütün baskılarında en çok yer verdiği şair Nef'î'dir.

Atâ Bey, İktitâf'ta yapılan kelime hatalarını bölümlerin sonunda *Tashîh* başlığıyla vermiştir:

"Tashîh: İkinci cüz'ün doksan beşinci sahifesinde:

Bî-gânesidir ferağ-i hüsnün,

Pervânesidir çerağ-i hüsnün."

Beytine ait olarak o sahifedeki hâşiyenin hükmü yoktur."

(İktitâf, 1900, 109).

Atâ Bey'in bu düzeltmeyi yapmasının nedeni, *terketmek* anlamına gelen *ferağ* kelimesinin yazılışını *Fa'nın zammesiyle* notuyla göstermesi, anlamını ise *ziyâ, fûrûg* olarak vermesidir.

Atâ Bey bu düzeltmeleri tablo hâlinde daha ayrıntılı bir şekilde göstermiştir:

<i>"Sahife</i>	<i>Satır</i>	<i>Hatâ'</i>	<i>Savâb</i>
12	5	<i>bilmeyen</i>	<i>bilen</i>
20	13	<i>etmiş</i>	<i>imiş</i>
31	10	<i>verdikleri</i>	<i>verdikleri zaman</i>
44	14	<i>hezec</i>	<i>muzâri'</i>
40	3	<i>derecesinde</i>	<i>derecesine"</i>

(İktitâf, 1895, 106).

Yazım, noktalama ve harflerin noktalanmasıyla ilgili yapılan yanlışlıklar hakkında Atâ Bey, bu tablonun altına şu notu düşmüştür:

"Göze ilişenlerden birkaç nokta ve tenkit-i sehvînin ihtârına hâcet görülmedi"

(İktitâf, 1895, 106).

Atâ Bey İktitâf'ın ilk kısmına, öğrencilere hem ahlâkî hem de temel edebî bilgiler içeren metinler dahil etmiştir. Bu metinlerin yerini, ikinci kısımda güzel sanatlar, estetik ve şiir konulu metinler almıştır. Üçüncü kısımda ise güzel sanatların alanını daraltıp sadece şiir ve estetik bağlamında bilgiler içeren metinlerden alıntı yapmıştır. Birinci kısımdan beri aşama aşama güzel sanatlar, edebiyat ve şiir alanlarında okuma yapan öğrenciler dördüncü kısımda şiire bir bakış açısı kazanmış olarak yaklaşacak ve bu kısımda yer alan şiirleri duyuş, anlayış, üslûp bakımından değerlendirebileceklerdir.

Atâ Bey'in öğrenciler için çizmiş olduğu bu yol haritası onları Türk edebiyatı hakkında bir fikir sahibi yapacak; bir taraftan onların okumaya karşı olan isteklerini kamçılacak diğer taraftan da onları yaşadıkları dünyanın birer parçası hâline getirecektir. Bugün bile zevkle ve heyecanla okunan bu metinler o günün dünyasının daha iyi anlaşılmasına fırsat veren güncel metinlerdir. İktitâf, bir dili öğretmenin o dille yazılmış en güzel eserleri okutmaktan geçtiğini ispat eden bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. İktitâf, öğrencilere vermek istediği mesajlarla onlara okuma zevki ve alışkanlığı kazandırmayı vaad eden de bir ders kitabıdır.

Atâ Bey'in yaşadığı dönemde devletin çeşitli kademelerinde, şehirlerinde, okullarında hizmet etmesi onun bitmek bilmeyen çalışma aşkı seçtiği metinlerin niteliğinden anlaşılabilir. Beraber, öğrencileri hem edebî açıdan, hem estetik açıdan hem de entelektüel açıdan belirli bir kademeye de çıkarmayı da amaçlamaktadır. Bunun için bu değerli ders kitabı yazıldığı dönemden yıllar sonra bile çeşitli okullarda okutulmuştur.

İktitâf Atâ Bey'in makalelerini de içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu üretken edebiyat öğretmeni, yaşadığı dönemdeki hiçbir gelişmeye kulak tıkamamış ve bildiği her ne varsa onu paylaşmak adına elindeki bütün imkanları değerlendirmiştir. Bunu bazen bir gazetede, bazen bir dergide, bazen yazdığı veya çevirdiği kitapların mukaddimelerinde yapmıştır. İktitâf'ı yazma amacı da budur: Bildiklerini herkesle paylaşmak.

İktitâf sadece içinde iki yüz kadar metni barındıran bir ders kitabı değildir. İktitâf öğrencilere okuma zevkini aşıl原因an, onları sadece tarih, din, dünya ve edebiyat bilgileri bağlamında geliştirmeyi amaçlayan bir ders kitabı da değildir. Eser, öğrencilerin Türkçeyi kullanımda olan alfabeyle doğru yazmalarını sağlamayı ve özgün bir ifade geliştirmelerine yardımcı olmayı önemsemiş; ayrıca öğrencilerin estetik ve sanat bağlamında fikir sahibi olmalarını, yaşadıkları dönemdeki güncel edebiyatı takip etmelerini ve bu edebiyat hakkında fikir sahibi olmalarını da hedeflemiş bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Atâ Bey, bunun için sınıf derecelerine göre bir-

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

takım pedagojik tekniklerle düzenlediği eserinin ilk kısmını Galatasaray Sultânîsi'nin dördüncü sınıfı için; ikinci kısmını beşinci sınıfı için; üçüncü kısmını ise altıncı sınıfı için *Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Kırâat ve Ezber* derslerinde okutulması için yazmıştır. II. Abdülhamîd döneminde böyle isimlendirilen dersler, II. Meşrûtiyet döneminde *Lisân-ı Osmânî, Edebiyat-ı Osmânî* şeklinde isimlendirilmiştir. Sultânîlerin söz konusu derslerinde okutulan İktitâf, idâdîlerin *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ, Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Edebiyat ve ahlâk* derslerinde II. Abdülhamîd döneminde okutulurken, II. Meşrûtiyet döneminde idâdîlerde dersler *Türkçe* adı altında birleştirilmiş ve İktitâf bu derslerde okutulmaya devam etmiştir. Atâ Bey başlangıçta üç kısımdan ibaret hazırladığı İktitâf'ın, idâdîlerde de okutulmasında bir sakınca görülmemesi üzerine dördüncü kısmı hazırlamıştır. Bu durum Atâ Bey'in eserini dönemin ders programlarına uygun hâle getirmek için güncellediğini göstermektedir.

İktitâf, Nezaret'in hazırladığı Türk dili ve edebiyatı dersi müfredatlarına uygunluk göstermektedir. Kitabın hazırlandığı dönemdeki Türkçe ve edebiyat dersi anlayışı, dersin içinde öğrenciye kırâat, ezber, imlâ, inşâ, lûgat ve edebiyat tarihi eğitimlerinin verilmesini öngörüyordu. İktitâf'a bakıldığında, bu eğitimlerin her birinin ayrı ayrı tek bir kitapta verilebileceği görülmektedir. Ayrıca İktitâf ile döneminde hazırlanan hiçbir kitapta yer almayan yazma eğitimi, metin tamamlama tekniği ve nazmı nesre dönüştürme tekniği ile öğrenciye verilmiştir.

Atâ Bey, eserin bütün kısımlarında yer alan metinlerin altında öğretmene ve öğrenciye yardımcı olabileceğini düşündüğü lûgat bilgileri ve nahive ait bilgiler vermiştir. Ayrıca, o metin bir şiirse o şiirlerin altına şiirin hangi vezinde yazıldığını da eklemiştir.

Örneğin eserin ilk kısmında yer alan *Sitâyiş-i Hazret-i Padişâh* adlı metnin altında;

“Ey âftâb-ı hâver-i şevket, bu şân ile

Âfâka saç mahşere dek ol ziyâ-nisâr.

Sensin o nûr-ı âzâm Hak kim nazîrini

Ömründe görmemiş, göremez çeşm rûzgâr.

Bir şehsuwârsın ki mülûk-i cihân eder

Bûs-i rikâb-ı şa'şâ'a barekle iftihâr.

Billâh ayn-ı alemi sensin eden karîr,

Kulsın fûrûğ adlîni Allah ber-karâr.

(*Bahr-i Muzârî'*: *Mef'ûlü/ Fâilâtü/ Mefâilü/ Fâilün*)

Hâver: Maşrık.

Dek: Değın, kadar. Gerek "Dek" ve gerek "Değın" nazma mahsustur.

Bûs: Öpme.

Rikâb: Üzengi.

Karîr: Ruşen, parlak, aydın (Göz hakkında)."

(İktitâf, 1902, 18).

Atâ Bey yukarıda olduğu gibi İktitâf'ta yer alan bütün metinleri böyle değerlendirmiş, metinlerde yer alan gerekli gördüğu, öğrenci ve öğretmene yardımcı olabileceğini düşündüğu kelimelerin anlamlarını vermiştir. Yukarıdaki metinde Atâ Bey bir şiiri değerlendirmiş kelimelerin anlamlarını açık ve anlaşılır bir biçimde vermiştir. Atâ Bey sadece kelimelerin anlamlarını izah etmekle de yetinmeyerek şiirde geçen parlak mânâsına gelen *karîr* kelimesinin anlamını verdikten sonra şiirde hangi anlam boyutu içinde değerlendirildiğini de belirtmiştir. Atâ Bey'in İktitâf'ı bu açıdan ilktir. Diğer ders kitaplarında belâgat, kavâid ya da edebiyat tarihi hakkında bilgiler verilmiş; kitaplara dahil edilen metinlerdeki kelimeler açıklanmamıştır. Ayrıca Atâ Bey sözcüğün metin bağlamındaki anlamını vererek eserine sıradan bir sözlük dahil etmekten de kaçınmıştır.

"*Revzen-i dîdeye ziyâ senden,*
Ravza-i sîneye safâ senden!
Şâhid-i sayfa zîb ü feresinden,
Hüsrev-i subha tâc-ı zer senden!"

...

(İktitâf, 1902, 2).

Yukarıdaki metinde geçen *şâhid* sözcüğünün anlamını metin bitiminde *tanık* olarak vermemiştir. Sözcüğün anlamını bağlam doğrultusunda veren Atâ Bey sözcüğü *güzel* olarak tanımlamıştır.

Atâ Bey, metinlerin altlarına yerleştirdiği lûgat bölümlerinde açıkladığı kelimelere ait kendi bilgilerinin de eklemiştir; ancak kelimenin mânâsının tam olarak anlaşılması için Kâmûs'taki anlamını da vermiştir:

"*Ümmü Hânî: İmâm-ı Ali Kerîmullah veche hazretlerinin kız kardeşleri künyesidir. Müşâriün-ileyhânın isimleri Fâhite'dir. Hazret-i peygamber sallallahü-aleyhi- vessellem Miraç'a Ümmü Hânî hânesinde buldukları bir gece teşrîf buyurmuşlar idi. Hânî lâfzının mânâsını Kâmûs Tercümesi şöyle kaydediyor: El-hânî : hâdim ve hizmetkâr mânâsıdır. İbn-i Asr'ın beyânına göre i'tâ' mânâsına olan hâne lâfzından mâ'huzdur. Gûya ki mahdûmuna nef-sini i'tâ' eylemiştir."*

(Mi'râciyye: 48).

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

Atâ Bey, kelimelerin anlamlarına ilişkin bilgileri sadece metin sonlarına eklememiştir. Açıklamayı gerekli gördüğü yerde sayfa altına dipnot vererek, kelimenin kullanıldığı yeri, anlamını belirtmiştir:

“...Eşyada çok etmezem tefekkür,
Senden banadır hemîn tahayyür! ...”

(Tevhîd ü Temcîd-i Bârî: 18).

Yukarıdaki mısralarda geçen *etmezem* ve *tahayyür* kelimelerine dipnot verilmiş ve *etmezem* kelimesi “Etmem, bizim şivemizce mehcûr.” şeklinde açıklanmış; *tahayyür* kelimesi ise “Bana hayret ancak sendendir. Bizim şivemize göre “Bana sendendir.” yahut “Sendendir bana.” demektir.” olarak açıklanmıştır. Benzer bir şekilde Atâ Bey, ikinci kısmındaki *Münâcât* şiirinin bu beytinin ikinci mısrasındaki “*can u gönlümle*” terkîbine dipnot verilmiştir:

“...Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım
Can u gönlümle münâcât-ı ibâdet lâzım...”

(Münâcât: 89).

Atâ Bey bu dipnotta “*Biri Fârisî ya Arabî, diğeri Türkî olan iki kelime arasındaki vav-i âtf mefzûl ve meftûh olmalıdır. Binâberîn Câ -nu- gönlümle okumak câiz değildir. Can ve gönlümle okumak mümkün ise de bu da şiveye muhâlif düştüğünden bi-z-zarûre evvelki sûrette okunur. Canımla gönlümle denilebilmeli idi. Mehcûrdur.*” açıklamada bulunmuş söz konusu terkîbin okunuşuna dair bu cümleleri söylemiştir.

Atâ Bey’in dipnot verdiği açıklamaların bazılarının altına *Muktedirîf* notu düştüğü de görülmüştür. İktitâf’ın üçüncü kısmında yer alan *Hüsn-i Tabiat* makalesinde Atâ Bey *Fünûn-i nefise* terkîbine verdiği dipnotta “*İş bu makalenin ahz olunduğu “Fünûn-i Nefise Târihî Medhâli” istilâhınca sanâyi’-i nefise ve sanâyi’-i bediâ manâsında istimâl olmuştur.(Muktedirîf)*” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Benzer durum “*Şiirin Zuhûru*” metninde *nutuk* kelimesine dipnot verilerek yapılmıştır:

“Nutuk: “*Hayvan-ı Natık*” tarifinde olduğu üzere idrak-i küllîyat manâsını da havî ve bu nutuk bi-t-tab’ şiiirden mukaddem ise de burada kelâm, söz manâsıyla irâd olunmuştur. (Muktedirîf)”

Atâ Bey sadece metinde geçen bir kelimeyi açıklamak adına metin altına dipnot vermemiştir; metnin daha iyi anlaşılması yolunda metni açıklayan dipnotlar da vermiştir. *Keşfü’z- Zünûn’* da kitapların yazarlarının bilinmediği konusuna şu satırlarla açıklık getirmiştir:

“*Kudemâ-yı müellifin şimdiki gibi kitabın üzerine isimlerini yazmazlardı. Bazı kitapların mukaddimesinde münderic bulunursa da ekserisinde münderic değildir. Bundan dolayıdır ki birçok eserin müellifleri meçhul, meşkûn kalmıştır. (Muktedirîf)*”

(Kâtib Çelebi: 28).

Atâ Bey kelimelerin manâlarını verirken bazen bu bilgiyi nereden aldığını da parantez içinde göstermiştir:

"Nakr: Taşa oymacılıkla yazı yazmak (Tercüme-i Kâmiûs) yazı her türlü nakış manâsıyla alınmalıdır."

(Resim: 86).

Atâ Bey bu açıklamaları yaparken hiçbir kelimenin manâsının anlaşılmasından geçilmesini istememiş, öğrencilerin anlayamayacaklarını düşündüğü kelimeleri açıklama yoluna gitmiştir. Atâ Bey bu düşüncelerle "edince" kelimesini bile açıklama gereği duymuştur:

"Edince: Şimdiki lisâna göre "Edinceye kadar" demektir."

(Suhan: 40).

İktitâf, metinde geçen kelimelerin anlamları dışında kelimenin sarf ve nahiv bilgilerini de içeren bir ders kitabıdır. Atâ Bey dönemindeki kavâid ders kitaplarında olduğu gibi Arapça ve Farsçanın kurallarını vermeye gerek duymamıştır. Sadece sözcüğün doğru yazılmasına ve doğru okunmasına yardımcı olabilecek bilgiler vermiştir. Atâ Bey metinlerin altına kelimenin nahvine ait bilgiler de ilâve etmiştir:

Hevamm: (Mim'in müşeddesiyle, Hame'nin cemidir. Yılan, akrep gibi muhavvef olan haşerat-ı arz.

Sitâre: Kevkeb. (Kesr-i Sin ile)

Kuba: (Kaf'ın zammesiyle) Medine-i Münevvere'ye karîb bir mahal.

Hücnet: (Zamm-ı ha ile) ayıp, kusur.

Türkçenin daha kolay nasıl öğretileceğinin Tanzimat'tan itibaren tartışılan bir konu olduğu önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Bu konunun bir boyutunu oluşturan Arap harflerinin ıslah edilmesinin düşünülmesi, Türkçenin öğretiminin bu yolla daha kolay yapılacağına dair bir anlayışın gelişmesine yol açmıştır. Arap harflerinin ıslahı konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmış ve bu fikirlerden belki de en fazla kabul görüleni haflerin ayrılarak yazılması fikri olmuştur. Özellikle II. Meşrûtiyet'ten sonra hız kazanan bu fikir, Dr. İsmail Hakkı Bey'in çıkardığı Teceddüd Gazetesi ile huruf-ı munfasıla olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu düşünce Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Islahat-ı Maliye Komisyonu Azasından Atâ Bey ve Recâizâde Mahmut Ekrem tarafından kabul görmüş ve ilk iş olarak söz konusu heyet adına Recâizâde Mahmut Ekrem'in kaleme aldığı bir davet-nâme ile devrin ileri gelenleri Darülfünûn'da yapılacak toplantıya çağırılmıştır (Akçay, 2007, 4). Atâ Bey'in Islah-ı Huruf Cemiyeti'nin içinde yer alarak, harflerin ayrılması yönünde bir fikir beyan etmesi Arap harflerinin Türkçenin öğretimi konusunda bir sorun teşkil ettiğini düşünmesindedir. Bu nedenle İktitâf'ta harflerin nasıl yazılması gerektiği konusunda öğrencileri bilgilendirmesi, onun Türkçe konusundaki hassasiyetini ortaya koyar. Atâ Bey,

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

öğrencilerde kelimelerin hem anlamıyla hem de yazılışıyla ilgili bilgi vermesi onun dilin anlamlı bir şekilde öğretilmesi için ne kadar titiz davrandığının da bir kanıtıdır.

Atâ Bey İktitâf'ta yer alan metinlerin altlarına hem vezin hem de lûgat yolunda açıklamalar vermiştir. Ayrıca gerekli gördüğü yerlerde dipnot vererek kendi bilgilerini de hem öğrenciyle hem de öğretmenle paylaşmıştır. Atâ Bey'in İktitâf'ı sadece Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan bir ders kitabı olarak görmediği açıktır. İktitâf'ta yer alan metinlerde geçen kelimelere ait manâ bilgileri ve şiirlerin vezinleri ile ilgili bilgiler, eseri hem öğretmene hem de öğrenciye yol göstermesi açısından da programlamıştır. Bu açıdan İktitâf bir rehnümâ olarak da düşünülebilir.

Atâ Bey her kısmın sonuna "*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*" başlığı taşıyan daha çok günlük yaşamla ilgili metinler ilâve etmiştir. Atâ Bey bu metinlerden eserin mukaddimesinde şöyle bahseder:

"İş bu kısım-ı evvelde nazmın nesre sûret-i tahvîli hakkında bazı tarîfât-i kayd ve zeyl-i kitaba şâkirdân tarafından tevîsî' olunmak üzere yirmi beş kadar mâl-i numûneleri ilâve olunduğu gibi aksâm-ı âtîde dahi o yolda numûneler bulundurulmak musammemdir."

(İktitâf,1902, 4).

Atâ Bey'in mukaddimesinde de geçtiği gibi "*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*" adı altında her kısmın sonuna eklediği bu metinlerin, öğrenciler tarafından genişletilmesini istediğini ifade eder.

Atâ Bey söz konusu metin parçalarını sınıf iklimini rahatlatmak, öğretmen ile öğrenciler arasındaki diyalogu artırmak, öğrencilerin herhangi bir konuda kendi düşüncelerini rahatça ifade etmelerini sağlamak, onların fikrî dünyalarını genişletmek ve en önemlisi de öğrencilere dillerini doğru kullanarak yazma eğitimi vermektir. İktitâf öğrencilerin, Türkçe ile yazılmış en güzel edebî metinler yoluyla okuma eğitimini almalarını; bu okuma eğitiminin devamında sözcüklerin hem manâ dairelerine girmelerine hem de sözcüğün yapısına ilişkin bilgi edinmelerine; ayrıca bütün bunları edinirken onların yazma eğitimiyle de tanışmalarını öngören bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. İktitâf, dil eğitimi bağlamında öğrencinin alması gereken okuma ve yazma eğitimi birlikte vermeyi amaçlar. Selim Sâbit'in okuma ve yazma eğitimini ibtidâî kademedede beraber vermesi; Atâ Bey'i aynı uygulamayı ortaöğretim düzeyinde vermesi açısından önemli kılar. Atâ Bey İktitâf'ta öğrencilere metin tamamlama tekniğiyle yazma eğitimi vermeyi amaçlamıştır. Atâ Bey'in "*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*" başlığını taşıyan ve her kısmın sonunda bulunan metin parçalarıyla yapmayı istediği; öğrencinin bu metinleri tamamlayarak dili doğru ve düzgün kullanmayı öğrenmesi ve böylece yazma eğitimini almasıdır. Atâ Bey metin tamamlama tekniğini kullanmalarını istediği öğrencileri bazen yönlendirmiş bazen de sadece olayı kurgulamış, öğrenciyi yönlendirmemiştir. Bu metin parçalarının yukarıdaki maksadı sadece öğrenciyle ilgilidir; ancak bu metin parçalarının ve eserin başka bir maksadı da öğretmene

dersi nasıl işleyeceği yönünde yol göstermesidir. Aşağıdaki örneklerde dersi işleyen Türk dili ve edebiyatı öğretmeninin bu metinler yoluyla derse nasıl bir yön vermesi gerektiği parantez içlerinde yer alan, öğretmene hitaben yazılmış izahatlarla verilmiştir:

“DENİZ

*Denizde evvel nasıl seyahat edilirdi? Şimdiki sefâinin envâi.
(Muallim Efendi tafsilât-i şifâhîyye i'tâ' edecektir.)”*

(İktitâf,1902, 149).

Atâ Bey, yukarıdaki metin parçasında öğrencilerin hangi konuda bir yazı yazacakları belirtmiştir. Parantez içinde verilen açıklama öğretmenin ne yapacağını belirtmektedir. Atâ Bey, resmî bir üslup kullanarak ifadesini tamamlar. İktitâf'ın bu bölümlerinde Atâ Bey'in muhatabı öğrenci ve öğretmendir. Dolayısıyla Atâ Bey bu bölümlerde çoklukla ikinci çoğul şahsa göre çekimlenmiş eylemler kullanmıştır:

“USÛL-İ MÛTÂLÂA HAKKINDA VESÂYÂ

Mütâlâadan hakkıyla istifâde etmek ne sûretle mümkün olacağına dair eski şâkirdândan birinin istifsârına cevâben bir muallim tarafından mektup yazacaksınız: Yavaş yavaş okumalı, hiçbir cümleyi, bir kelimeyi manâsını anlamaksızın geçmemeli, kelâmın hâvî olduğu efkârı tetkik etmeli, ondan sonra da zihninde hulâsa etmeli.”

(İktitâf, 1902, 124).

İktitâf'ın bu kısmında öğrencilerin kıssadan hisse alabilecekleri küçük hikâyeler de bulunur:

“YALANCININ EVİ YANMIŞ KİMSE İNANMAMIŞ

Bir köylü karye ahâlisini “Yangın var” diye aldattır, kendilerini istihzâ ederdi. Bu saniyeyi birkaç defa tekrar etti. Bir gün hakikaten kendisinin hanesi tutuştu. Bağırıp çağırırdı, kimse itimat etmedi. Harik kesb-i şiddet edinceye kadar etfâsına gelen olmadığından yalancı hânesiz kaldı. Hânenin etrafa itsali olmadığından başkaları münzarar olmadılar.”

(İktitâf, 1902, 141).

Atâ Bey bazı metinleri yarım bırakarak öğrencilerin metni tamamlamalarını istemiştir. Metin tamamlama dil eğitimi bağlamında, öğrencilerin pek çok beceriyi kazanmaları için önem arz eder. Bu beceriler arasında dili düzgün kullanmak, cümleler arasındaki bağlamsal ilişkiyi dilbilgisel ve anlamsal boyutlarda doğru kurmak, verilen kurmaca metni hayal gücüne ve dünya bilgisine dayanarak yeniden oluşturmak sayılabilir. Atâ Bey'in bugün bile dil öğretimi bağlamında önemi yeni farkedilen

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

metin tamamlama tekniğine İktitâf'ta yer vermesi, onun dil eğitiminin daha iyi nasıl yapılabileceği üzerine düşünmesinin bir sonucudur. Öğrencilerin İktitâf'ta yer alan metinlerde verilen edebiyat, dil ve estetik temelli metinlerle dilin nasıl kullanılacağına ilişkin bilgi birikimine sahip olmaları, onların tamamlamaları gereken metinlerle karşılaştıklarında bu bilgileri pratiğe dökmelerine imkan vermiş ve onları yazma eğitimiyle tanıştırmıştır. Metin tamamlama tekniğinin dönemin edebiyat ders kitaplarında yer almaması onun bu yönüyle de kendi alanında tek olduğunun göstergesidir.

“İNSAN MESÛDİYYETİNİ BİLMEK İÇİN MADÛNUNA
BAKMALIDIR

Bir fabrikada iki amele var. İkisi de bir derecede kazanıyorlar. Biri daima muzdarip: Çünkü fabrika hesabını göz önüne alır. (Kendi kendine mülahazâtı) İkincisi mesut: Çünkü kendisi kadar ücret almayanları, hastalık sebebiyle çalışmayanları, iş bulamayanları düşünüyor...”

(İktitâf, 1902, 140).

Atâ Bey bu bölüme de zirâati ve ticâreti teşvik eden metinler eklemiştir:

“OĞLUNDAN BABAYA MEKTUP

Dersaadet Mekteb-i İdâdiyyesi'nde bir efendiye pederi o mektepten sonra ne yapmak arzusunda bulunduğunu suâl etmiş. Zirâati faziletkerâne bir iştilgal bulduğundan, ailesinde de miktar-i kâfi arazi bulunduğundan, memleketimiz en ziyade zirâate sâlih olmakla bu yolda pek çok hizmet edilebileceğinden bahis ile Halkalı Mektebi'nde tahsilden sonra memleketine avdet ile malûmâtı tatbik ederek hem ailesine, hem de o taraf erbâb-ı zirâatine nâfi olmak arzusunda bulunduğu dair bir cevap yazıyor.”

(İktitâf, 1902, 124).

“ZİRÂAT

Hâl-i ibtidâide olan akvâm yalnız kara ve denizde sayd ile tayîş ettikleri cihetle maişetleri mahdûd idi. Zirâat bu maişete vüs'at vermiştir. Zirâatin medeniyetçe müstelzim olduğu fevâid.”

(İktitâf, 1902, 128).

Atâ Bey bu kısma öğrencilerin ilgisini çekebilecek konuları da içeren metinler dahil etmiştir:

"HAYAT SİGORTASI

Vilâyât ahâlisinden gazetelerde hayat sigortası tabirine dikkat etmiş bir adam sefâin-i ticâriyye, eşyâ-yı ticâriyye, ebniyye sigortasını biliyorsa da hayat sigortasını anlayamadığından bahis ile bunun ne demek olduğunu sizden sual etmiş olduğundan hayat sigortasının müstenid olduğu hesaplarla sûret-i muâmelesine ve bunun fevâidine dair bir cevap yazacaksınız".

(İktitâf, 1902, 121).

Eser, sadece bir rehnümâ özelliği taşımaz. Atâ Bey'in öğrenciler için kurguladığı veya sadece bir soruya cevap vermelerini istediği, çoklukla da kıssadan hisse alınabilecek metinlerin yer aldığı "*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*" başlığı altındaki metinler aynı zamanda İktitâf'ın alıştırma bölümlerini oluşturur. Bu metin parçaları öğrencilerin yazma yeteneklerini geliştirmeleri amacıyla da düzenlendiği yukarıda belirtilmiştir. Bu metin parçalarının konuları çeşitlilik göstermektedir. Atâ Bey öğrencilere hem ahlâkî hem güncel hem de öğrencileri ilgilendiren; öğrenci hayatıyla ilgili metinler vermiştir.

Atâ Bey aşağıdaki metinlerde bir konuyu kısaca kurgulayarak bu konuyla ilgili öğrencilerden bir yazı yazmalarını istemiştir. Dolayısıyla İktitâf bu yönden öğrencilerin verilen bu alıştırma yapılabilecekleri, öğrendiklerini uygulayabilecekleri yardımcı bir ders kitabıdır:

"HASET, GIPTA

Birincisinin mezmûm, ikincisinin makbul olduğuna dair mütâlaât."

(İktitâf, 1902, 142).

"MEKTUP

İmtihân-ı husûsiyyeye girmek üzere olan bir efendi tarafından netice-i imtihanından endişenân ise de çalışmakta olduğuna, hangi derslerde suhûlet ve hangilerinde suûbet bulunduğuna, en ziyade hangi bahislerin suâlinden korktuğuna dair bir şehirde bulunan biraderine cevabnâme."

(İktitâf, 1902, 153).

İktitâf'ın her kısmının bitiminde yer alan *Tevsî' Olunacak Mevzular* başlığı altındaki metin parçaları, kitabın aynı zamanda alıştırma bölümlerini oluşturur. İktitâf bu bağlamda, hem ders kitabını hem de yardımcı kitabı içinde barındıran bir ders kitabıdır. İktitâf'ın bu içerikle düzenlenmesi onu, döneminin ders kitaplarından bu yönüyle ayırır. Ayrıca İktitâf, öğretmenlerin ders esnasında neler yapacağını anlatması açısından da bir öğretmen yardımcı kitabı (rehnümâ) olarak da değerlendirilebilir.

◆ Sezaver Çapçı Sipahi

Atâ Bey'in kitabını sınıflara göre tedricî hazırlaması kitabın *Tevsî' Olunacak Mevzûlar* bölümünde de kendini göstermiştir. Pedagoji bilgisini kitabın her bölümüne yansıtan Atâ Bey, kitabın ilk kısmının sonunda yer alan metin parçaları diğer bölümlere göre daha az karmaşık ve daha az kurgusaldır. Atâ Bey ilk kısmın sonundaki metinlerde öğrencilerden sadece bir durum betimlemesi yapmalarını istemiştir. Diğer kısımların sonundaki bölümler, sınıf düzeyine göre karmaşıklaşmış ve daha ayrıntılı olarak kurgulanmış; son bölümde Atâ Bey öğrencilerden dilekçe gibi resmî yazıları yazmalarını istemiştir.

Eğitimdeki *basitten karmaşığa* ilkesinin tam olarak yansıma bulduğu bir ders kitabı olan İktitâf modern eğitim yöntemlerini de bu bağlamda Türk dili ve edebiyatı eğitimine uygulamış bir ders kitabıdır. Okuma, yazma, alıştırma etkinlikleriyle pek çok kitabı da içinde barındıran İktitâf, Türk dili ve edebiyatı derslerinin niteliğini bu açılardan belirlediği için önemli bir ders kitabıdır. Kitabın hem II. Meşrûtiyet öncesi dönemde hem de sonrası dönemde çok sayıda baskısının olmasının nedeni böyle açıklanabilir.

Atâ Bey'in pedagoji bilgisi, hazırladığı edebiyat ders kitabı İktitâf'a yansımıştır. İktitâf felsefesi olan bir Türk edebiyatı ders kitabıdır. Metinlerle öğrencilere verilmek istenen bir mesajın varlığı; dönemin devlet adamı yetiştiren en önemli okullarından birinde ders kitabı olarak okutulan İktitâf'ı bu bağlamda daha önemli hâle getirmektedir. Dönemin siyasî panoramasında artık önemini yitiren Osmanlıcılık İktitâf'ta yer alan metinlerde işlenmeyen bir konudur. Bunun yerine II. Meşrûtiyet dönemi öncesinde yavaş yavaş sivrilen Ümmetçilik politikası İktitâf'ta yer alan metinlerin altmetinlerinde kendini sıkça gösterir. Şöyle ki bu metinlerin bir çoğu Arapların ne kadar iyi bir ahlâka sahip olduğunu vurgular niteliktedir. Hatta İktitâf'ta yer alan bir parça tam da bu konu üzerinedir:

“ARAPLARIN MEKÂRİM-İ AHLÂKINDAN BİR
NUMÛNE

Endülüs Araplarda iken bir İspanyol delikanlısı bir Arap gençini öldürüp derdest olunmamak için firar eyledi. Bir bahçeye girip sahibi olan Arap'a arz-ı hâl ile dehâlet etti. Sahib-i hâne katili bahçe ortasında bir köşke ihfa eyledi. Bir saat sonra bir tanecik olan oğlunun bir İspanyol canibinden idam edildiğini haber aldı, hakikati anladı. Bir odaya çekilerek ağladı. İspanyol'u kaçırmak üzere gece yarısı yanına gitti. İspanyol'a maktulün oğlu olduğunu ifade edince katil korktu. Sahib-i hâne verdiği sözden nükûl etmeyeceğini ifade ve intikamını Cenâb-ı Hakk'a havâle ederek hemen firar etmesini ihtâr etti ve teshîl gösterdi.”

(İktitâf, 1902, 151).

Yukarıdaki metnin dışında özellikle İslâm tarihinden birçok metin alınmış ve Hz. Peygamberin, halifelerin hayatlarından sıkça alıntı yapılmıştır. Söz konusu bu metinlerin altmetinlerinde İslâmiyet vurgulanmış ve Araplara sınırları İslâmiyet ile çizilen bir çerçevede bakılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu metinlere ek olarak Türk tarihini de anlatan metinlere yer verilmiştir. Özellikle padişahları ve Türk tarihine emeği geçmiş şahısları anlatan metinler bazen biyografi türünde bazen tahkiyeli olarak anlatılmıştır. Bu durumu II. Meşrûtiyet dönemi öncesinde ayak seslerinin çok az işitildiği Türkçülük siyasetiyle ilişkilendirmek bu dönem için manâsızdır.

Fransız eğitim anlayışının becerikli bir insan yetiştiremediğinin düşünülmesi ve o dönemdeki okulların Tanzimat'tan beri Bâb-ı Alî'ye memur yetiştirme misyonu taşıması II. Meşrûtiyet dönemi öncesinin en çok tartışılan eğitimsel konuları olmuştur. Atâ Bey aktüaliteyi takip eden bir edebiyat öğretmeni olarak oluşturduğu İktitâf'a bu konularla ilgili metinler de dahil etmiştir. Örneğin İktitâf'ta yer alan metinlerin öğrenciyi açıkça zirâatle ve ticâretle uğraşmaya güdülediği açıktır. Bu durum II. Meşrûtiyet öncesinde bir fikir olarak kalmış olsa da özellikle II. Meşrûtiyet ile birlikte daha özgür çıkmaya başlayan sesler, eğitim sisteminin Anglosakson eğitim temelinde değiştirilmesini önermiş ve o dönemde memur olmaya kilitlenen bir öğrenci yetiştirme anlayışı bu bağlamda değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla İktitâf, döneminin eğitim anlayışına yabancılaşmamış bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır.

4. Sonuç ve Öneriler

Atâ Bey eseri İktitâf'ı hem döneminde hem de döneminden yıllar sonra okullarda okutulan, döneminin edebî anlayışına ve eğitimsel yönüne bağlı kalan bir ders kitabı olarak, bütüncül bir bakış açısıyla hazırlamıştır. İktitâf, Galatasaray Sultânîsi'nin *Kısm-ı âlî* eğitimini içeren üç yıllık döneminde *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ'* dersi için dersin öğretmeni Atâ Bey tarafından hazırlanmış bir ders kitabıdır. İktitâf, Atâ Bey'in de belirttiği gibi önceleri sultânînin âlî sınıfları için hazırlanan bir kitapken daha sonra dönemin idâdîlerinde de okutulmasına izin verilmiş ve böylece kitap dört kısım olarak Nezaret tarafından tekrar bastırılmıştır.

İktitâf her bakımdan II. Abdülhamîd döneminin yansımalarının bulunduğu bir ders kitabıdır; ancak onu döneminin diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından ayıran en önemli özellik, dönemine göre yeni sayılabilecek pedagoji teknikleriyle dili öğretme metodudur. Dönemindeki diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından farklı olarak İktitâf ile hem okuma hem de yazma eğitimi verilmiştir. Kitaptaki metinleri sınıf kademelerine göre basitten karmaşığa doğru sıralayan Atâ Bey bu düşüncesiyle de modern eğitim tekniklerinin ilk defa Türk dili ve edebiyatı eğitiminde kullanılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum, İktitâf'ın ilk kısmından son kısmına kadar seçilen metinlerin üslûbunun tedricî olarak ağırlaşmasıyla; yazma alıştırmalarında öğrenciden istenilenlerin benzer şekilde ilk kısımdan son kısma daha karmaşık ve daha kurgusal bir özellik teşkil etmeleriyle açıklanır. Metin tamamlama tekniğinin kullanıldığı İktitâf'ta Atâ Bey, öğrencilere yazma eğitimi vermek amacıyla her kısmın sonuna metin parçaları eklemiştir. İktitâf öğrencilerin, Türkçe ile yazılmış

◆ Sezaver Çapcı Sipahi

en güzel edebî metinler yoluyla okuma eğitimini almalarını; bu okuma eğitiminin devamında kelimeleri doğru yazmak için kelimelerin dilbilgisel dünyalarına girmelerini; ayrıca bütün bunları edinirken onların yazma eğitimiyle de tanışmalarını öngören bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır.

Atâ Bey, eserin bütün kısımlarında yer alan metinlerin altında öğretmene ve öğrenciye yardımcı olabileceğini düşündüğü lûgat bilgileri ve nahive ait bilgiler vermiştir. Atâ Bey söz konusu metinlerin altına ilâve ettiği lûgat bilgilerini kelimenin en yaygın kullanımı şeklinde vermemiş; bu kelimenin bağlamsal anlamını vermiştir. Atâ Bey'in İktitâf'ı sadece Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan bir ders kitabı olarak görmediği açıktır. İktitâf'ta yer alan metinlere ait lûgat bilgileri ve şiirlerin vezinleri ile ilgili bilgiler, eseri hem öğretmene hem de öğrenciye yol göstermesi açısından da programlamıştır. Bu açıdan İktitâf bir rehnümâ olarak da düşünülebilir.

Atâ Bey eseri İktitâf'ı öğrenciler için faydalı olarak düşündüğü eserleri birleştirdiği bir ders kitabı olarak görmüştür. Bu çalışma bu yönüyle Atâ Bey ve İktitâf'ı Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihi içine dahil etmeyi hedeflemiştir.

Türk dili ve edebiyatı eğitiminin tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar, Türkçenin öğretimi konusunda hangi metotların izlendiğini tarihsel süreç içinde göstermektedir. İktitâf'ın hazırlandığı I. Meşrûtiyet ve Cumhuriyet dönemleri arası, Türk dili ve edebiyatı eğitimi ders kitaplarının yazımı konusunda verimli yıllardır. Bu ders kitaplarında Türk dili ve edebiyatı dersinin örgütlenme metotlarının bilinmesinin, Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihinin sistematize edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- ALKAN, Mehmet Ö. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim. **Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.6, S.12, ss.9-84.
- ARGIT, Celile Eren (2006). "Tanzimat'tan Cumhuriyete Edebiyat Ders Kitapları". **Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.4, S. 7, ss. 257- 290.
- ATÂ, Mehmet (1313). **İktitâf**, Tab'ı Evvel. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- ATÂ, Mehmet (1316). "Lisânımız". **Malûmat Mecmûası**. S. 246, ss. 106.
- ATÂ, Mehmet (1318). **İktitâf**, 2. Baskı. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- ATÂ, Mehmet (1902). **İktitâf**, 3. Baskı. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- ATÂ, Mehmet (1330). **İktitâf**, Tab'-ı Nevîn. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2012). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÇAPCI SİPAHİ, Sezaver (2014). **Mehmet Atâ Bey'in İktitâf Adlı Ders Kitabının Türk dili ve Edebiyatı Eğitimi Açısından Analizi**. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- DEMİREL, Derya (2007). **Osmanlı Devletinde Sultâniler ve İdâdiler**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- , "Ders Kitapları İle Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge" Erişim tarihi 12/12/2012.
- DEVELİOĞLU, Ferid (1970). **Osmanlıca- Türkçe Sözlük**.
- EKİZ, Durmuş (2009). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri** (Geliştirilmiş 2. Baskı). Anı Yayıncılık, Ankara.
- KEMÂL, Namık. (1283). *Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir. Tasvîr-i Efkâr*, Numero: 416. Fî 16 Rebül âhir.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2005). **Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (9- 12. Sınıflar)**. Ankara.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan. (2007). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)". **Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 5, S. 9, ss. 47-172.
- REY, Ahmed Reşid (1945). **Gördüklerim Yaptıklarım (1890- 1922)**, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- turkoloji.cu.edu.tr/.../yusuf_akcay_alfabe_tartismalari.pdf "Osmanlı Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve İslah-ı Huruf Cemiyeti", Yusuf AKÇAY, (Erişim tarihi: 1.12.12)
- www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/V1/msanal.pdf "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı" Mustafa ŞANAL, (Erişim tarihi: 01.04.2013).

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION IN İKTİTÂF OF MEHMET ATÂ BEY*

Sezaver ÇAPCI SİPAHİ**

Abstract

The goal of this study is to assess a school book “İktitâf” which Mehmet Atâ originated and defined as a renaissance magazine “anthology” from the point of the mentality of Turkish language and literature education. For this purpose, it was discovered in this study how the selection of texts was made in 1902 edition of “İktifâf” and how the Turkish literature was organized accordingly. Aside from the other Turkish language and literature course books of his era, with İktitâf both reading and writing education was given. Also Mehmet Atâ added some parts to İktitâf where he gave the grammar rules of said words. Thus he proved the necessity that Turkish education should be free from Arabic and Farsi.

The analyze of documents was used in the study as a method. That the study was done for the work stipulated the use of this method. In this regard, starting from 1902 edition of “İktifâf”, it was reached to the data on how Turkish language and literature was administered the era of Abdülhamîd II

Keywords: İktitâf, Mehmet Atâ Bey, Turkish language and literature education

* This study has been prepared from the author’s thesis.

** Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Department of Turkish Language and Literature, Research Assistant